Kara Kütükçü, N. (2021). Kitâb-ı Melhame'de Konuşma Dilinin Yazı Diline Yansıması. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6, 140-155.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/*Issue* 6 (**Aralık**/*December* 2021), s. 140-155.
Geliş Tarihi-*Received*: 04.11.2021
Kabul Tarihi-*Accepted*: 28.12.2021
Araştırma Makalesi-*Research Article*
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1019055

Kitâb-ı Melhame'de Konuşma Dilinin Yazı Diline Yansıması*

The Reflection of Colloquial Language on Written Language in *Kitâb-ı Melhame*

Nimet KARA KÜTÜKÇÜ**

Öz

Bu çalışmada, XVI. yüzyılda yazılmış olan *Kitâb-ı Melhame* adlı eser, konuşma dilinin yazı diline yansıması, imla farklılığı, söyleyiş özelliği ve lehçeler arası etkileşim gibi açılardan değerlendirilmiştir. *Kitâb-ı Melhame*, Pervâne bin Abdullah tarafından Sofya'da Hicri 960 (Miladi 1552) tarihinde kaleme alınmış, her bir varakta 9 satır olan 145 varaklık mensur bir eserdir. Melhame; ay ve güneş tutulması, yeni ay görünmesi, şiddetli kar veya yağmur yağması, deprem olması, yıldırım düşmesi gibi doğa olaylarından hareketle gelecekten haber veren metinlerin adıdır. *Kitâb-ı Melhame,* harekeli nesih yazı stili ile yazılmıştır.

Dil, konuşma dili ve yazı dili olarak ikiye ayrılır. Yazı dili konuşmanın kalıplara dökülmüş hâlidir. Konuşma dili, günlük hayatta insanlarla iletişim kurmak için konuşurken kullanılan dildir. Bu dil doğal olduğu için konuşurken kullanılan cümlelerin kurallı olup olmadığına, kelimelerin doğru sıralanıp sıralanmadığına, söyleyişin doğru olup olmadığına pek dikkat edilmez. Bu sebeple zaman ve sözcük farklılıkları ortaya çıkar. Konuşma dili yazı dilini besleyen en önemli kaynak ve kültür öğesidir. Bu nedenle nadir de olsa yazılı eserlerde konuşma dilinden örnekler görülür. İncelenen metinde genellikle alıntı kelimelerin yazımında Türkçenin tesiri ile bazı değişiklikler olmuştur. Bu çalışmada, XVI. yüzyılda yazılmış olan *Kitâb-ı Melhame* adlı eser, konuşma dilinin yazı diline yansıması (*ana, birez, bilmegiçün),* alıntı sözcüklerin Türk imlası ile yazılmaya çalışılması/ imla farklılığı (*sünet, ḳuvatlana*), söyleyiş özelliği (*daḫra)* ve lehçeler arası etkileşim (*şivşek, şüŋşek, ġaziz)* gibi açılardan değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kitâb-ı Melhame, konuşma dili, yazı dili, söyleyiş özellikleri.

Abstract

In this study, a work titled *Kitâb-ı Melhame*, written in the 16th century, will be evaluated in terms of the reflection of colloquial language on written language, alphabet differences, phraseology, and interactions among dialects. *Kitâb-ı Melhame* was written by Pervane bin Abdullah in Sofia in hijri 960 (Gregorian 1552), and it is a 145-foil prose work, 9 verses in each foil. *Melhame* refers to the type of works which prophesies the future by observing sun and

* Bu çalışma, Nimet Kara Kütükçü tarafından hazırlanan "Pervâne Bin Abdullah'ın Kitâb-ı Melhame'si Üzerinde Tarihî Dil Bilgisi Çalışması" başlıklı doktora tezinden üretilmiş olup; ayrıca *3. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*'nda sunulmuş ve özeti basılmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: nimetkara@karabuk.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0017-7231.

moon eclipses, appearance of the new moon, bizarre snowing or raining, earthquakes and streak of lightning. *Kitâb-ı Melhame* was written in the style of vowel point naksh.

The language is divided into two as spoken and written. The written language is the moulded format of the spoken language. Spoken language is one which people use to communicate in daily life. As this language is natural, it is not paid attention whether the sentences are grammatically true, the words are in syntax, or the saying is right. For this reason, tense and word differences occur. Colloquial language is the most important source and culture element that supplies written language. Thus, colloquial language is seen in written works even it is rare. In the text we analysed, there are some changes in the written formats of words because of the effect of Turkish language. In this work, XVI. dec polish written in the XVIII century, the book-i Melhame was evaluated in terms of the reflection of the spoken language in the written language (main, individual, bilingual), the attempt to write quoted words with the Turkish spelling / spelling difference (sunet, ķuvatlana), the feature of utterance (daḫra) and inter-dialect interaction (şivşek, şüşşek, ġaziz).

Key Words: Kitâb-ı Melhame, colloquial language, written language, phraseology.

Giriş

Dil yani bildirişimi sağlayan göstergeler dizisi, insanın doğasında var olan dili yani logosu, evrensel dilbilgisini kullanarak dünyada karşılaştığı bütün nesneleri, hareketleri, durumları, olayları adlandırma isteği sonucu ortaya çıkan ve insanın bildirişim ihtiyacını karşılayan en büyük yeteneğidir.

Zamanla çeşitli sebeplerden değişmeye başlayan dil standart, ölçünlü hâlinden nonstandart olarak da tanımlanan hâline yani ağızlara ayrışmaya başlamıştır. "Anlaşma ihtiyacından doğan diller, zamanla toplumun tarihî, coğrafî ve sosyokültürel durumuna paralel bir gelişme gösterirler. Toplumun büyüyüp çoğalması, çeşitli boylara, aşiretlere ayrılıp farklı coğrafyalarda yurt tutması, farklı etkilere maruz kalmasına sebep olmuş ve ayrışmalar başlamıştır. Coğrafyada ve sosyokültürel hayatta görülen bu farklılaşma, önce toplumun kavram dünyasında, daha sonra da dilinde kendini göstermiştir. İşte dilde meydana gelen bu ilk ve en küçük farklılıklara ağız diyoruz. Diğer bir ifadeyle ağızlar, bir yazı dili (standart dil) alanı içinde bulunan farklı konuşma biçimleridir" (Buran, 2002, s. 97). Bir dilin alt versiyonlarından biri olan ve temelde aynı dili konuşan toplulukların çeşitli mesafelere dağıldıklarında dillerinde ortaya çıkan fonolojik, morfolojik ve leksikal farklar o dilin ağızlarını oluşturur ki bu da konuşma dili diye de adlandırılabilir.

Ağız, *Gramer Terimleri Sözlüğünde* "Bir dilin veya bir lehçenin yazı diline oranla ve çoğunlukla ses, bazen de şekil, anlam ve söz varlığı bakımından birbirinden az çok ayrılan yerel konuşma biçimleri." (Korkmaz, 2019, s. 67), TDK'de ise "Aynı dil içinde ses şekil, söz dizimi ve anlamca farklılıklar gösterebilen, belli yerleşim bölgelerine veya sınıflara özgü olan konuşma dili." (Türkçe Sözlük, 2011, s. 44) şeklinde açıklanmıştır.

TDK'de konuşma dili, "Günlük yaşayışta kullanılan ve yazı dilinden az çok farklarla ayrılmış bulunan dil, günlük konuşma, günlük dil" (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1477); yazı dili ise "Dilin yazıda kullanılan biçimi" (Türkçe Sözlük, 2011, s. 2560) şeklinde tanımlanmıştır.

Gramer Terimleri Sözlüğünde konuşma dili "Bir dilde ağızdan ağıza değişerek çeşitli söyleyiş özellikleri taşıyan ve yazı dilinden farklı olan dil, karşıtı yazı dilidir." şeklinde, yazı dili "Bir dilin lehçe veya ağızlarından biri üzerine kurulan ortak dilin yazıda kullanılması sonucunda ortaya çıkan yazılı dil. Karahanlı yazı dili, Çağatay yazı dili, Türkiye Türkçesi yazı dili, Özbek yazı dili, Türkmen yazı dili gibi VII. yüzyıldan bugüne gelince kadar kurulmuş olan çeşitli yazı dilleri, İngiliz yazı dili, Rus yazı dili vs. Karşıtı konuşma dilidir." (Korkmaz, 2019, s. 178-252) şeklinde açıklanmıştır.

İnsanlar; sesli-sözlü anlaşmak istediklerinde konuşma dilini, duygu istek ve temennilerini yazılı olarak anlatmak istediklerinde yazı dilini kullanırlar. Yazı dili bir milletin kültür ve edebiyat diliyken, konuşma dili sosyal çevreye bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir (Gülensoy, 1998, s. 50).

Konuşma dilinin yazı diline göre daha az resmi olduğu ve bu nedenle sözcük seçimlerinde her iki dil için farklılıklar gösterecektir. Yazı dili, belgeye dayalı olacağından konuşma diline göre daha fazla önem taşımaktadır. Yazı dili, konuşma dilinden daha belirgin ve bilgi vericidir. Öte yandan, konuşma dili de yazı diline göre daha fazla iletişimsel olabilmektedir. Bu nedenle hem ses tonunun hem vücut dilinin hem de geçiş sözcüklerinin anlık kullanılması önemlidir (Gülensoy, 1998, s. 52).

Kulağa hitap eden konuşma dili ses dalgalarıyla yapılırken göze hitap eden yazı dili ışık dalgalarıyla yapılmaktadır. Her ikisi de iletişim aracı olarak benzerlik gösterse de aralarında işlevsel olarak farklar vardır. Bu farklar şu şekilde sıralanabilir:

- Konuşma sese dayanırken yazı görsel göstergelere yani harflere dayanır.
- Konuşma dilinde ağız özellikleri (nonstandart özellikler, özel dil) kullanılırken yazı dilinde standart ölçünlü dil kullanılır.
- Konuşma dili planlanmadan doğaçlama ile yazı dili planlı ve kurallıdır.
- Konuşma dilinde dilin tasarım özelliklerinden olan tam geri bildirim (complete feedback) anında devreye girebilecekken yazı dilinde düzeltme daha sonra da yapılabilir.
- Konuşma dilinde dilbilselleşme süreci daha hızlı iken yazı dilinde bu süreç yavaş ve toplumsal kabule bağlı olarak daha zordur.
- Konuşma dili daha samimi günlük hayatta kullanılan dil iken yazı dili edebi ya da kitap dili olarak resmidir.
- Son olarak konuşma dilinde alıcının daha iyi anlaması amacıyla para linguistik yapı ya da parçalarüstü ses bilgisi (suprasegmental) (vurgu, ton, ezgi v.b) yani prosodi kullanılırken yazı dilinde parçalarüstü ses bilgisi unsurları yerine noktalama ve imla işaretlerinin yanında italik yazım, kalın yazım, büyük harf, bir harfin birden fazla yazılması da kullanılabilmektedir. Çünkü parçalarüstü unsurları yazıya aktarmak oldukça zordur ve alfabeler bu unsurları göstermek bakımından kısıtlıdır.

"Önce söz vardı" cümlesine de bakılarak art zamanlı açıdan incelendiğinde birçok dilbilimsel unsurun önceki ve sonraki hâlleri arasında farklar görülür. Dilbilgiselleşme olarak adlandırılabilecek bu durum, dilin fonolojik, morfolojik, sentaktik her seviyesinde karşımıza çıksa da en bariz değişim fonolojik seviyede görülür. Bu değişim ya da eğilim; en az çaba yasası ya da dilde ekonominin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Zipf yasası olarak da bilinen ve istatistik bilimini dilde en iyi kullananlardan biri olan George Kingsley Zipf'e ait olan bu yasa, insanın problemini çözerken çözüm için yapılması gereken toplam işi en aza indirmek en az sürede gerçekleştirmek üzerine kuruludur. Zipf; bunu bir usta ve onun tezgâhı ile olan ilişkisiyle anlatır. Usta iş yaparken en sık kullandığı aletleri en yakın yere koyar ve bu ona kullanım kolaylığı sağlar. Sık kullanıma bağlı olarak bu aletler diğerlerine nazaran daha fazla yıpranmaktadır. Kullanım sıklığı ve yıpranma durumu dile uygulanınca sık kullanılan fonetik ve morfolojik unsurların kullanım kolaylığı sağlanması amacıyla daha çok yıpranmaya maruz kaldıkları ortaya çıkmaktadır. Dilde hangi unsur daha çok ve daha sık kullanılıyorsa o unsurun kullanım kolaylığı için kolay telaffuz edilme ya da vurgu eksiltme gibi eğilimlere girdiği görülür.

Andrᶜ Martinet, ses değişimlerinin fonolojik sistemin doğasındaki iç baskılardan kaynaklandığını yani dilde ekonominin dilsel evrimden kaynaklandığını söyler. İnsan iletişim ihtiyaçlarını karşılarken mümkün olduğunca çok sayıdaki değişik dil unsurunu yine mümkün olduğunca az fiziksel ve zihinsel aktiviteyle anlatma eğilimindedir (Demirci, 2017, s. 103). Bu durum konuşma dilinde kendini daha fazla gösterir.

Konuşma dili ile yazı dili ortak malzeme kullansa da aralarında ayrılıklar vardır. Dünyada tam anlamıyla, hiçbir dil konuşulduğu gibi yazılmaz ya da yazıldığı gibi konuşulmaz. Dünya dilleri arasında konuşulduğu gibi yazılan Altay dillerinin en sistemlisi olan Türkçede konuşma dilindeki bazı uyumsuzluklar ya da kuralsızlıklar toplumsal kabul sonucunda kural hâline gelmedikçe yazı diline yansımaz.

Ölçünlü dil ya da ortak dil de aslında bir ağızdır. Ortak dil olma özelliği kazandıktan sonra diğer ağızlardan da yararlanır. Türkiye Türkçesinin İstanbul ağzına dayanan yazı dilinde Eski Anadolu Türkçesi döneminde veya Klasik Osmanlı Türkçesine giriş döneminde konuşma dilinden yazı diline geçen unsurları tespit etmek de dile önemli bir katkı olacaktır. Bu açıdan bu çalışmada incelenecek olan Pervâne bin Abdullah'ın *Kitab-ı Melhame'si* hem dönemin ses şekil özelliklerini yansıtması bakımından hem de söz varlığı bakımından oldukça önemli bir eserdir. Eserin yazılış tarihi ve yazarının adı incelenen metnin Arapça yazılan 145. varağının Türkçeye tercümesi yoluyla tespit edildi. Bu kısımda bilgiler temmet kaydıyla şöyledir: "temme bi ʿavni'llahi taʿāla ve hüsn'it-tevfīḳ maʿān müʿminātü'l-evvelīn ve'l-āḫirin raḥmetu'llahi ʿaleyhim ecmāʿīn taḥrīren fi evaḫiri muḥarrem fi'l-ḥaram min şuhuri sene 960 ketebehü ve mālikihü pervāne bin abdullah sehrī fi şehri's-sofya.

Oğuz Türkçesinin yazı dili olma sürecinden sonra Anadolu ve Rumeli'de (Osmanlı topraklarında) başlatılan bu coğrafyaları birer kültür merkezi hâline getirme çabasının basamaklarından biri olan telif ve tercüme faaliyetleri sonucunda birçok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerden biri de *Kitâb-ı Melhame*'dir. 16. yüzyılda başta İstanbul olmak üzere Osmanlı ülkesinin önemli şehirlerinde kültür, sanat ve edebiyat faaliyetlerinin yoğun biçimde gerçekleştiği görülmektedir (Kara, 2013, s. 2).

16. yüzyılın edebî ve sanatsal faaliyetler bakımından son derece zengin ve yoğun olmasında devletin sağladığı imkânlar yanında, sanatçılara ve edebiyatçılara gösterdiği ilgi ve desteğin de büyük payı vardır. Bu dönemde devlet politikası gereği Rumeli'de büyük kültür merkezleri kurulmuş ve burada birçok şair yetişmiştir. Doğu Anadolu'nun ve Irak'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi buradaki Azeri-Türk lehçesini kullanan şairlerin padişahların nüfuzu altında Osmanlı lehçesini de (İstanbul ağzı) kullanmalarına sebep oldu. Çünkü İmparatorluğun Türk olmayan illerinde yetişmiş aydın sınıf idarede önemli görev alabilmek için iletişimde ihtiyaç hissettiği dil olan Türkçeyi de öğreniyor ve uzak çevrelerden birçok âlim ve şair İstanbul'a geliyordu. Bu ihtiyacı karşılamak için gelen bu âlim ve şairlerin kendi dillerinden sözcükler kullanmaları yüzünden dile Arapça ve Farsçadan birçok yeni unsur girmiştir (Kara, 2013, s. 4).

16. yüzyılda kaleme alınan eserler arasında tıp, matematik, cebir, astronomi konulu metinler geniş yer tutar. Astronomi alanında telif veya tercüme edilen eserlerin başında melhameler gelmektedir. Melhame, büyük kayıplarla veya bozgunla sonuçlanan çatışma, savaş demektir; fakat bir terim olarak, özellikle astronomik ve meteorolojik olgulardan- Daniyal Peygamber söz konusu olduğunda, rüyalardan ve rüyetlerden- yararlanmak suretiyle bir sultanın, bir toplum veya topluluğun bir devletin geleceğine ilişkin kehanetlerde bulunma anlamına gelir. Melhame olarak nitelendirilebilen gelecekteki olayları kendine has üslup ve yöntemlerle önceden haber veren eserler "melhame", "mülhime/mülheme" olarak adlandırılır. Melhamenin çoğulu "melâhim"dir

(Kara, 2013, s. 8). XV. yüzyılın başlarında Türkçeye çevrilen melhameler oldukça da ilgi görmüştür. Bu eserlerde Osmanlı padişahlarının ve topraklarının geleceğine yönelik tahminlerin ve kehanetlerin olması nedeniyle bu kehanetlerin daha fazla yayılmaması için 1800'lü yıllarda basımı yasaklı yayınlar listesine girmiştir. Melhameler, yılın on iki ayına ayrılan 12 babdan oluşur. Melhamelerin çoğu Süryanilere göre yılbaşı olan "teşrîn-i evvel" (ekim) ayından başlar. Nevruzun yılbaşı sayılması veya malî takvimde yılbaşının 1 Mart'ta başlaması sebebiyle bazı melhameler mart ayıyla başlar. 12 babdan oluşan melhamelerde her bab 25 fasıla ayrılmıştır.

Kitâb-ı Melhame, 145 varaktır ve her varakta 9 satır bulunmaktadır. Eserin baş kısmında ilk sayfadan sonra kaç sayfa olduğu bilinmeyen eksik bir kısım vardır. Diğer melhamelerde olduğu gibi eser 12 babdan oluşur ve her babda 25 fasıl bulunmaktadır. Fasıllara tam olarak başlamadan önce her babın başında o ayda olan iklimsel ve tarımsal özellikler, o aya ilişkin tabiat bilgileri, o ayda ne yenilip ne yenilmemesi gerektiği, yapılması uygun olanlar ve olmayanlar, o ayda olmuş önemli olaylar, ayın uğurlu ve uğursuz günleri, o ayın hangi burca tekabül ettiği, gündüz ve gecelerin ne kadar süre olduğu gibi bilgiler verilir. Bu bilgilerden sonra fasıllara geçilir. Her fasılda tabiat olaylarına bakılarak gelecekten bilgiler verilir. Fasıllardan sonra ayın 28 menzilinden ve burçlardan bahsedilir. Eser, 16. yüzyılın ses ve şekil özelliklerini tam olarak yansıtmasının yanı sıra Eski Anadolu Türkçesi ses ve şekil özelliklerini de devam ettirir. 16. yüzyılda kaleme alınan *Kitâb-ı Melhame* üzerine yapılan bu çalışma, dönemin konuşma ve yazı dilinin benzerlikleri veya farklılıklarının tespit edilmesi bakımından alana katkı sağlayacaktır. Ayrıca yazı diline göre değişime daha açık olan konuşma dilinin *Kitâb-ı Melhame*'ye yansıyan yönlerinin ele alınması Türkçenin tarihi seyrine katkı sağlayacaktır. Bu konuda Muharrem Ergin "Konuşma dili canlı bir dil olarak nesillere, fertlere bağlıdır. Gelişme seyri içinde çeşitli safhaları nesillerle beraber ortadan kalkar. Ancak yaşayan şekli tespit edilebilir. Onun için dillerin, uzun tarihleri boyunca, şivelerini takip imkânı yoktur. Bu hususta ancak şiveler üzerine yazılmış eserlerden bilgi edinilebilir ki bunlar da son derece mahduttur" (2007, s. 14) demiştir.

Konuşma dili ile yazı dili arasındaki uyum ve uyumsuzluklar, "Konuşma dilinde var olup yazı diline yansıyan durumlar" ve "Konuşma dilinde var olup yazı diline yansımayan durumlar" şeklinde iki ana başlıkta incelenir.

Bu çalışmada, 16. yüzyıldaki konuşma dili ile yazı dili arasındaki uyumsuzluklar "Konuşma dilinde var olup yazı diline yansıyan durumlar" başlığı altında verilecektir.

Eserde konuşma dilinde genelleşip kural hâline gelerek yazı diline yansıyan ses olaylarından kaynaklanan durumlar aşağıdaki gibidir:

1. Ünlülerle ilgili ses olaylarının görüldüğü durumlar

1.1. Ünlü benzeşmesinin olduğu durumlar

1.1.1. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu (Dudak Benzeşmesi)

Türkçe ses yapısının temelini oluşturan düzlük-yuvarlaklık uyumu, kalınlık-incelik uyumunun aksine Türk dilinin her devrinde ve her lehçesinde görülen ve sağlam bir uyum değildir. Oğuz Türkçesinde ve Klasik Osmanlı Türkçesinde dudak benzeşmesi bakımından uyumsuzluk söz konusudur. Bu uyumsuzluğa sebep olarak dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi, *-g* ünsüzünün düşmesi ve kendinden önceki düz ünlüyü yuvarlaklaştırması ve Eski Türkçede de dudak uyumuna girmeyen kelimelerin bu durumlarını Oğuz Türkçesinde ve Klasik Osmanlı Türkçesinde devam ettirmesi gibi etkenler sayılabilir. Bugün ölçünlü Türkiye Türkçesi yazı dilinde kendini tam gösteren düzlük yuvarlaklık uyumu metinden verilen aşağıdaki örneklerdeki sözcüklerde görülen

ikili kullanımlarla artık yavaş yavaş bu dönemde de konuşma dilinin etkisiyle yazı dilinde de uyumun sağlandığını göstermektedir.

Kalın ünlülü kelimeler:

- *dumaġı* 13b/2 ~ *dumaġu* 44b/3; *ḳurtulalar* 72a/6 ~ *ḳurtıla* 133b/3; *ḳuruya* 8b/1~ *ḳurı* 41a/5; *ṭanlacıḳ* 5a/1 ~ *ṭanlacuḳ* 87a/4; *yıldırım* 11a/8 ~ *yıldurum* 108b/1.

İnce ünlülü kelimeler:

- *çisegi* 41b/1 ~ *çisegü* 115b/6; *semirse* 30a/7 ~ *semüre* 27b/6, *semürür* 62b/3; *semiz* 26b/5 ~ *semüz* 1b/6; *yürümege* 41b/7, *yürürken* 54b/6, *yürüye* 8b/1~ *yüriye* 81b/9.

1.1.2. Kalınlık-İncelik Uyumu (Dil Benzeşmesi)

Türkçenin en önemli ve en eski dikkate değer özelliklerinden biri olan kalınlık-incelik uyumu yani dil benzeşmesi her devirde olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesinde ve devamında da hem konuşma dilinde hem de yazı dilinde kendini gösterir. İncelenen metinde de genel olarak uyum söz konusudur. Bugün Türkiye Türkçesinde uyum dışında kalan bazı sözcüklerin metinde uyum dâhilinde olduğu görülmektedir.

- *ana* 20a/7, *birez* 26b/4, *ḳanḳı* 8a/4 .

Eklerde de kalınlık-incelik uyumu oldukça tutarlıdır. Yazımda bitişik yazılan *ile, içün* edatları kalınlık-incelik uyumuna göre okunmuştur:

- *anuñıla* 53a/9, *ḫorlıġıla* 105b/5, *ḳılıcıla* 143a/3, *gücile* 99a/5, *ḳıraġuyıla* 124a/7, *ḫaramiyile* 90a/9; *aġlarıdı* 42b/5, *ḳalmışıdı* 42b/4; *anuñıçun* 43a/1, *bilmegiçün* 100b/7, *yayduġıçun* 75a/7.

-KI aitlik eki

-ki aitlik eki bugün ölçünlü Türkiye Türkçesinde hep ince ve istisnalar dışında düz ünlü ile yazılsa da bazı ağızlarda özellikle Batı grubu ağızlarında kalınlık-incelik uyumuna uygun kullanıldığı bilinmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde de genelde bugünkü kullanıma paralel bir durum görülür. Fakat incelenen metinde aşağıdaki iki örnekte Eski Anadolu Türkçesinin diğer bazı metinlerinde olduğu gibi en eski şekline yani Eski Türkçe ve Orta Türkçedeki durumuna uygun olarak uyuma girdiği görülmektedir:

- *dağdağı* 103b/3, *yabandağı* 15a/1.

Bu kullanımlar, en az çaba yasasına uygun olarak aslında konuşma dilinin özelliklerinin yazı diline yansımasına örnektir.

+lIK isimden isim yapma ekleri

Türkçe sözcüklerde bu ek genellikle sözcük tabanının ünlüsüne göre kalınlık-incelik uyumu içerisindedir.

- *barışıḳlıḳ* 65a/1, *bollıḳ* 144b/7, *ḳarañulıḳ* 13a/8, *ḳatılıḳ* 6a/5, *ṣayrulıḳ* 6a/8

- *beglik* 43b/6, *çekirgelik* 6b/2, *dirlik* 13a/5, *ürkülik* 50a/3, *yücelik* 64b/8.

Sadece ince ünlülü bir sözcükte bu ek kalınlık-incelik uyumuna uymamaktadır.

- *çekirgelıḳ* 43b/2.

Yabancı sözcüklerden sonra da sıkça kullanılan bu ek kalınlık-incelik uyumuna uymaktadır.

- *fetretlik* 37a/4, *helāklik* 21a/6, *kesbsüzlik* 71a/1, *selametlik* 115b/8, *tendürüstlik* 107a/1.
- *ʿavānlıḳ* 25a/1, *düşvārlıḳ* 72b/6, *ḫarāblıḳ* 54a/9, *ḳaḫıṭlıḳ* 19b/2, *raḥatlıḳ* 40b/3.

1.2. Ünlü düşmesi

İkinci hecelerinde dar ünlü bulunan sözcüklerin ünlü ile başlayan ekler almaları ya da ünlü ile başlayan sözcüklerle birleşmeleri durumunda ikinci hecedeki dar ünlünün düştüğü görülür:

- *aġız* : *aġzı* 7b/1
- *aṣıl* : *aṣla* 128b/4
- *ayır-* : *ayruḳ* 88a/5
- *beñiz* : *beñzi* 104b/1
- *degişür-* : *degşürüp* 137a/2
- *dirilik* : *dirlik* 13a/5
- *eyit-* : *eyt-* 94a/1
- *göñül* : *göñli* 37b/9
- *uġur-* : *uġrı* 6a/6
- *oġul* : *oġlu* 20a/7
- *oyuna-* : *oynamaġa 5b/5*
- *ṣabır* : *ṣabrı* 43a/7
- *sarıar-* : *sararup* 137a/2
- *ne+ise+ne* : *nesne* 5a/6
- *ne+içün* : *niçün* 42b/3

Ek-fiilin bitişik yazılan çekimli şekillerinde de *i-* ek-fiili düşmektedir:

- *dilerise* : *dilerse* 52b/6
- *ekerise* : *ekerse* 27b/5
- *ederise* : *ederse* 139b/6
- *görürise* : *görürse* 113b/5
- *olmışiken* : *olmışken* 134a/2

Ayrıca metinde bazı alıntı kelimelerde de söyleyiş/ağız özelliği olarak ünlü düşmesi görülmektedir:

- *żahire* < *ḍaḫire* 36a/2: *daḫra* 10a/6.

Metinde alıntı sözcüklerin Türkçe yardımcı fiillerle *(et-, edil-, eyle-, ol-, olun-)* kullanılmaları durumunda ikinci hecelerindeki dar ünlünün düştüğü görülür:

- *ḫahır* : *ḳahr ėtmek* 90b/7
- *ẓulüm* : *ẓulm etmek* 107a/4
- *ḫıfız* : *ḫıfz etmek* 113b/3

Eserde bazı sözcüklerde herhangi bir sebebe bağlı olmaksızın söyleyiş kolaylığı sebebiyle de ünlü düşmeleri görülmektedir:

- *biribiri* : *birbiri* 83b/8
- *eyülük* : *eylük* 62a/4

Ayrıca sonu ŋ ünsüzü ile biten *yaŋ-* fiili ünlü ile başlayan ek aldığında ikinci hecedeki dar ünlü düşmüştür.

- *yaŋ-ıl-ış* : *yaŋlış* 121b/1

İncelenen eserde bir örnekte orta hecede bir sebebe bağlı olmaksızın ünlünün düştüğü görülmektedir. Günümüz ölçünlü Türkiye Türkçesinde konuşma dilinde sık karşılaşılan bu örneğin müstensih hatası ya da ağız özelliği olup olmadığı başka tanığı olmadığı için kesinleştirilememiştir:

- *ordan* 127a/4

1.3. Ünlü türemesi

Ünlü türemesi olayı, dünya dillerinde ve Türk dilinde görülen önemli ses olaylarından birisidir. Sözcüklerin aslında bulunmayan bir ünlü (vokal) türeme yoluyla sözcüğe eklenir. Bu olay gerek Türkçe sözcüklerde ekleşme aşamasında iki ünsüzün birleşememesi nedeniyle akışı sağlamak amacıyla gerekse alıntı sözcükleri Türkçe dil yapısına uydurmak ilkesi ile ortaya çıkar.

Alıntı sözcükleri yerlileştirmek için bazen söz başında ünlü türetilir:

- *sipahi> ispahi* 82b/6.

Arapçadan alınan bütün kelimelerde bulunan /'/ (ayın) sesi Başkurt Türkçesinde sistemli bir şekilde/ġ/ olmuştur: dŭġa 'dua' (Ar. du'ā'), ġalim 'alim' (Ar. 'ālim), ġümīr 'ömür' (Ar. 'ömr), sṢġṢt 'saat' (Ar.sā'at), vṢġṢz 'vaaz' (Ar. wa'aź) (Ersoy, 2014, s. 157). Kazak ve Başkurt Türkçelerinde "ع" harfi yerine "ғ" harfinin kullanılması metnimizde bir kelimede birkaç yerde görülmektedir:

- *ġaziz* 122a/7 (*ʿaziz*).

İncelenen metinden verilen sözcüklerdeki ünlü türemesinin Türkçe sözcüklerden ziyade Arapçadan alıntılan sözcüklerde görülmesinin sebebi sonu çift ünsüzle biten tek heceli kelimelerde Türkçede bulunmayan çift ünsüzlerin yan yana gelmesidir:

Ar. aṣl	*aṣıl* 20a/1
Ar. ʿaşr	*ʿaşır* 48b/3
Ar. ʿażm	*ʿażim* 7a/6
Ar. cevr	*cevür* 2b/6
Ar. ġarb	*ġarab* 88b/8
Ar. faṣl	*faṣıl* 2a/1
Ar. fikr	*fikirler* 82a/5
Ar. ḫayr	*ḫayır* 30a/1
Ar. ḫazm	*ḫazım* 99b/6
Ar. ḫüzn	*ḫüzen* 3a/1

Ar. ḥükm	*ḥükümdedür* 26b /5
Ar. kāyz	*kāyīz 124b/5*
Ar. ḳuds	*ḳudüs* 29a/3
Ar. meyl	*meyil* 38a/1
Ar.nefret	*nefīret* 97a/7
Ar. mıṣr	*mıṣır* 12a/8
Ar.ṣulḥ	*ṣuluḥ* 94b/3
Ar. şehr	*şehir* 23a/8
Ar. ẕikr	*ẕikir* 35a/9
Ar. ẓulm	*ẓulüm* 2b/6

1.4. Ünlü Genişlemesi

Ünsüzlerin veya diğer ünlülerin etkisiyle bir ünlünün özelliklerinin değişerek dar ünlü iken geniş ünlüye dönmesidir. Dar ünlünün genişlemesi de denilmektedir. Türkiye Türkçesinde konuşma dilinde genellikle ses düşmesinden sonra görülen bu durum incelenen metinde sözcük bünyesinde bulunan diğer ünlünün etkisiyle görülmektedir.

Alıntı Sözcüklerde Ünlü Genişlemesi

Bazı sözcüklerde Türkiye Türkçesinden farklı olarak kaynak dildeki hâliyle kullanımlar görülmektedir. Arapçadan dilimize ödünçlenen bazı sözcüklerde de Fars imlası özellikleri görülmektedir:

- *Ar. ḥüzün* : *ḥüzen* 3a/1
- *İbr.<Ar. ilyās* : *elyas* 87b/2
- *Ar.< Süry. nīsan* : *neysan* 27b/7
- *Far. pinhān* : *penhān* 22b/5
- *Far. pişmān* : *peşīmān* 64b/2
- *Far. sipāhī* : *sepāhī* 36a/7
- *Far. se-şenbih* : *se-şinbe* 127a/9
- *Ar. şimāl* : *şemāl* 27b/8
- *Ar. tecrībāt* : *tecrebāt* 101b/4
- *Far. tīz* : *tīz* 72b/5
- *Ar. vilāyet* : *velāyet* 36b/5

Türkçe Sözcüklerde Ünlü Genişlemesi

- *pusarıḳ* : *pusaraḳ* 3a/5, 3a/6
- *öyle* : *eyle* 127a/3
- *yiyecek* : *yeyecek* 52b/2
- *yil* : *yel* 3b/6

1.5. Ünlü Düzleşmesi

Sözcüğün bünyesindeki ünsüzlerin veya ünlünün etkisiyle bir ünlünün özellikleri değişerek yuvarlak ünlü iken düz ünlü biçiminde söylenmesine ünlü düzleşmesi ya da ünlü daralması denir. Sözcük kök ve gövde ya da eklerde görülen düzleşme hadisesi genellikle sözcükte bulunan ünlü veya ünsüzlerin etkisiyle (Topaloğlu, 1989, s. 62) bazen de böyle bir etki olmadan görülmektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde genel bir yuvarlaklaşma eğilimi görüldüğünden düzleşme çok görülen bir ses olayı değildir.

İncelenen eserde biri Türkçe biri alıntı iki sözcükte sebebi belli olmayan düzleşme örneği görülmektedir.

- *bitün* 65a/6, 67b/3
- *Ar. nefret : nefrit* 38b/5

1.6. Ünlü Yuvarlaklaşması

Sözcük kök, gövde ve eklerde görülen yuvarlaklaşma, sözcük bünyesinde bulunan ünsüz veya ünlülerin etkisi ile oluşur. "Yuvarlaklaşma, bazı seslerin tesiriyle düz ünlülerin yuvarlaklaşması hadisesidir (Ergin, 2004, s. 54)." Bazen ünlü ve ünsüzlerin böyle bir etkisi olmamasına rağmen sebebi olmayan yuvarlaklaşmalar da olabilmektedir.

Eski Türkçede rastlanmayan bu ses olayı, Eski Anadolu Türkçesinin temel ses özelliğidir. Eski Anadolu Türkçesinde hem Türkçe hem de alıntı sözcüklerde karşımıza çıkan bu durumun sebebi, bazı biçimbirimlerde biçimin ilk durumlarındaki uyumsuzluklarını devam ettirmesi iken bazı biçimbirimlerde ise; dudak ünsüzlerinin etkisi, *-g* ünsüzünün düşmesi, örnekseme gibi sebeplerle ünlüler yuvarlaklaşmış ve dudak uyumuna aykırı bir durum söz konusu olmuştur.

Sözcük kök ve gövdelerinde ve eklerde olan yuvarlaklaşmalar düzlük-yuvarlaklık uyumu maddesinde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu nedenle aynı örnekler burada tekrar verilmemiştir.

Arapçadan alıntılan bazı sözcüklerde, ağız özelliği olan yuvarlaklaşma yazı dilinde de görülmektedir.

- *bühāyimden* 116b/5 *(behāyim)*
- *dövletlü* 54b/4
- *müşkül* 28b/5

2. Ünsüzlerle ilgili ses olaylarının görüldüğü durumlar

2.1. Ünsüz Uyumu/Benzeşmesi

Oğuz Türkçesinde ek başı ünlüleri tamamıyla ötümlüdür. Oğuz Türkçesindeki durumu Muharrem Ergin "Oğuz Türkçesinde sözcük içinde uyum sayılabilecek bir ünsüz benzeşmesi yoktur. Ötümlü-ötümsüz olarak karşılıklı çift şekilleri bulunan ünsüzlerden ötümlülerle ötümsüzler sözcük içinde yan yana gelebilmekteydiler. Mesela *-dI*, *+dA*, *+dAn* eklerinin Oğuz Türkçesinde *t*'li şekilleri yoktu. Bu çeşit ekler köklerle birleşirken ünsüz uyumuna tabi tutulmazlardı" (2004, s. 77) şeklinde açıklar.

İncelenen metinde sözcük kök veya gövdesi ünlüyle veya ister ötümlü ister ötümsüz ünsüzle bitsin eklerin tamamı ötümsüz ünsüz iledir. Sadece tek bir sözcükte görülen ikili kullanım ünsüz uyumunun yavaş yavaş başladığını göstermektedir.

- *elbette* 41b/7 ~ *elbetde* 42a/8.

2.2. Ünsüz düşmesinin görüldüğü durumlar

Metinde Eski Türkçeden farklı olarak Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi *bol-* fiilinde söz başı*nda b düşmesi (b->Ż)* kesinleşmiştir *(bol- >ol-* 2a/1*)*, söz içi ve söz sonunda *-ġ-, -g- > Ż, -ġ, -g> Ż* kesinleşmiştir (*edgü>eyü* 4a/1, *gökgermek> gögermek* 42a/7, *kergek>gerek* 5a/9, *sarġarup> sararup* 137a/2, *vargınca>varınca* 114a/8, *açıġ>acı* 62b76, *ḳatıġ> ḳatı* 2b/9, *kiçig> kiçi* 45b/7). Bazı sözcüklerde, *-l-* ünsüz düşmesi görülmektedir *(keltür->getür-* 53b/4, *oltur- > otur-* 46a/4*)*. Bir sözcükte */-r-/* ünsüz düşmesi tam olarak kesinleşmese de ikili kullanım tespit edilmiştir *(birle* 21b/4 > *bile* 5b/3*)*.

+lIK isimden isim yapım ekli bir sözcükte ise ağız özelliklerine bağlı olarak çiftleşen ünsüz -l düşmüştür.

- *çepelik* "fırtınalı, şiddetli hava" 48b/2.

Eserde kakofoniden (kulak tırmalayan sesten) kaçmak adına ekleşme sırasında oluşan durumu engellemek amacıyla ünsüz düşmesi meydana gelmiş ve bu yazı diline de yansımıştır.

- *ılık+caḳ* : *ılıcaḳ* 26b/4.

Alıntı bazı sözcüklerin bazılarının kök hâlinde kullanılmaları durumunda sonlarındaki çift ünsüzden biri Eski Anadolu Türkçesinde ve incelenen metinde kullanım kolaylığına kaçmak için düşmüştür.

- *ḥaḳḳ* : *ḥaḳ* 53b/1
- *ḥaṣṣ* : *ḥaṣ* 98b/4
- *şerr* : *şer* 12a/5

İncelenen metinde alıntı iki sözcükte ikiz ünsüzlerden birinin düştüğü tespit edilmiştir:

- *ḳuvatlana* 85b/9, *sünet* 26b/9.

2.3. Ünsüz türemesinin görüldüğü durumlar

Ünlü ile biten bir köke veya gövdeye ünlü ile başlayan bir ek veya edat getirildiği zaman yardımcı ses durumundaki */n/* sesi türer. Ayrıca zamirlerin çekiminde, *+I* ve *+sI* iyelik eklerinden sonra gelen isim çekimi eklerinden önce zamir *n'*si türer. Metinde Doğu Türkçesinin etkisi ile çokluk eki almış *"ol"* zamirinde *n* sesinin türemediği bir örneğe rastlanmıştır (*olar* 90a/7).

- *aġaclarına* 133b/7, *andan* 46a/4, *arasında* 3b/7, *bunuñ* 20b/6; *üzerine* 2a/4.

Ünlü ile biten bir sözcüğe ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde araya */-y-/* yardımcı ünsüzü girer. İncelenen metinde edatların birleşik yazımlarında da */-y-/* yardımcı ünsüzünün kullanıldığı görülür.

- *ayaḳluya* 2b/5, *baḳmaya* 9a/6, *bildürmeyince* 42b/1, *depeleyeler* 91a/8, *eyleye* 14b/7; *birbiriyle* 83b/8.

Arapçadan dilimize ödünçlenen bazı kelimelerde iki ünlünün yan yana gelmesi durumunda, arada bir "y" ünsüzünün türemesi iki ünlünün yan yana telaffuzunun zorluğundan kullanım kolaylığı için konuşma dilinden yazı diline bir etkidir.

- *ʿacāʿib* : *ʿacāyib* 9b/8
- *alāʿim* : *alāyi̅m* 1b/2
- *dāʿim* : *dāyim* 126a/2
- *fāʿide* : *fāyide* 23a/6
- *ġarāʿib* : *ġarāyib* 9b/8
- *hamāʿil* : *hamāyil* 6b/2
- *medāʿin* : *medāyin* 28b/2
- *tāʿife* : *tāyife* 31a/4

2.4. Ünsüz Değişimlerinin Yaşandığı Durumlar

Eserde günümüz Türkçesinde yazı dilinde *t-*'li olan bazı sözcükler bölgenin ya da yazarın ağız özelliklerini yansıtacak şekilde *d-*'li yazılmıştır.

- *depele-* 91a/8-, *derletme* 50a/7, *dürü-*133a/7, *dürlü* 14b/6.

/ç/, /ḳ/, /k/, /p/, /t/ gibi ötümsüz ünsüzlerle biten sözcükler, ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında bu ünsüzler ötümlüleşerek */c/, /g/, /b/, /d/* olurlar:

- **ç > c** *aġacına* 69b/8, *bicin* 26a/8, *ḳılıcıla* 143a/3.
- **ḳ > ġ** *ayaġı* 59a/2, *banbuġı* 100b/9, *bıraġa* 31b/6, *budaġından* 128b/3, *çoġı* 64a/2, *havacıġı* 104a/5, *ırmaġa* 27a/5, *ḳatılıġı* 38b/5, *ḳuyruġı* 8a/4, *ṣovuġında* 87a/2, *ṭanuġıdur* 102a/2, *ṭopraġa* 99b/9.
- **t > d** *buluda* 128b/1, *egirdeler* 76a/4, *edine* 99a/6, *eydür* 16a/6, *ėde* 4b/1, *gide* 3b/1, *gözedürler* 87b/8, *incide* 20a/2, *ḳarada* 128a/6, *ḳaynada* 45b/2, *ḳuruda* 31b/9, *ṭaġıda* 71a/5.

İncelenen metinde bir sözcükte ünlü ile başlayan bir ek almamasına rağmen ağız özelliğinden dolayı kendisinden sonra ünlü ile başlayan bir sözcük geldiği için ötümlüleşme ya da son seste tonlulaşma görülür.

- *çoġ ola* 99a/9.

t gibi ötümsüz ünsüz ile biten sözcükler kendisinden sonra ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde ötümlüleşerek *d' ye* dönmüştür.

- *art : ardınca* 1b/7.
- *tört : dördünci* 7a/4.

Türkiye Türkçesinde başka dillerden Türkçeye alıntılan sözcükler yumuşamaya uğrarken asıllarına döner. Fakat Eski Anadolu Türkçesinde zaten kaynak dildeki halleriyle yazılan bu sözcükler asıllarını korumuştur. Metinde alıntı bir sözcükte ünsüz değişimi görülmüştür.

- *frenk : frengi* 55b/8.

Sonu sert ünsüzlerden "t" ile biten fiil köklerinin bazılarının sonunda da bu değişim olur.

- *et- : edeler* 39b/6
- *eyit- : eyiteler* 94a/1

- *git-* : *gide* 3b/1
- *gözet-* : *gözedür* 87b/8
- *incit-* : *incide* 20a/2
- *it-* : *ide* 32b/1
- *karat-* : *ḳarada* 128a/6
- *ḳaynat-* : *ḳaynada* 45b/2
- *ḳurut-* : *ḳuruda* 31b/9
- *ṭaġıt-* : *ṭaġıda* 71a/5

Eski Anadolu Türkçesinde bugün ölçünlü Türkçede "o, ö" seslerinden sonra gelen "g"lerin "v"ye dönme eğilimi güçlüdür. İncelenen metinde bir örnekte Türkiye Türkçesi ağızlarında da hâlâ yaşayan "g"li örneğin korunduğu görülür.

- *gögermek* 42a/7.

3. Lehçelerin Etkileri

Eserde "şimşek" kelimesinin birkaç değişik yazımı göze çarpar. Bu sözcüğün etimolojisi ile ilgili birçok çalışma ve tartışma vardır. Bu konuda Paşa Yavuzaraslan sözcüğün etimolojisini tahlil ettiği makalesinde şunları söyler: *"Batı Türk yazı dilinde ve onun çağdaş lehçelerinden olan Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinin sözvarlığında bulunan şimsek (< EAT. süğşek? ~ sünşek < sünüşek) sözcüğü etimolojik tartışmalara sebep olan ögelerden biridir. Şimsek sözcüğünün etymonunu belirlemek için yapılan etimolojik araştırmalar birbirinden tamamen farklıdır ve bugüne kadar da ikna edici olamamıştır"* (Yavuzarslan, 2013, s. 135). Yavuzarslan çalışmasında birçok araştırmacının sözcük üzerine yaptıkları çalışmaları karşılaştırmış ve "*şimşek kelimesinin etimolojisi üzerine yapılan çalışmalar ilerleyen sayfalarda ayrı başlıklar altında özetlenerek kronolojik olarak verilecektir. Karaağaç (1989; 1991; 1998; 1999), Eren (1999), Özkan (2000), Ayverdi (2005), Gülensoy (2007) ve Topçu (2012)'nun şimşek kelimesi üzerine yaptıkları etimolojik denemelerin sonuçları olduğu gibi aktarılacaktır"* diyerek yapılan çalışmaların tutarlı ve tutarsız yönlerini ele almıştır.

Şimşek sözcüğündeki ilk tartışmanın ön ses durumunda ş-'nin Türkçenin eski devirlerinde olmamasıdır. *"Ön sesteki ş-'den ötürü Orkun, Uygur, Karahanlı gibi eski veya Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi gibi daha yeni tarihî Türk şivelerinin hiçbirinde karşılaşmadığımız şimşek... kelimesi, ilk bakışta yapısı hakkında fazla bir şey söylenemeyecek kelimelerdendir. Şimşek'in ancak, Eski ve Orta Türkçe diye adlandırdığımız devirden sonra Türkçenin ön ses sistemine ikinci ve üçüncü dereceden bir ses olarak katılan /ş-/ ile başlaması, bu yolda ilk büyük güçlüktür. Türkçede kelime başı /ş-/'lerin eski şivelerde bulunmayıp daha sonraları, muhtemelen 14-15. yüzyıllardan sonra, ikinci ve üçüncü dereceden sesler olarak başka seslerden, bilhassa /ç-/ ve /s-/ den geliştikleri açıkça bilinir. /ş-/'nin Türkçenin ön ses sistemine dâhil oluşu, geç devirlere rastlamasına rağmen, bu hadisenin başlangıcı, Orkon ve Uygur şivelerine kadar uzanır"* (Karaağaç, 1989, s. 172).

Karağaç sözcüğün etimolojisini şu şekilde vermektedir: *~ şimşek: (< şemşek (DS) < *çemşek < çeşmek (DS) < *çaşımak / çeşimek): "şimşek"* (1999, s. 575-76).

Hasan Eren, sözcüğün etimolojisi ile ilgili *"Yerel ağızlarda şimşek yanında şemşek, çimşek (~ çeşmek) olarak da geçer. ~ Az şimşek. Azeri alanında şimşek yanında ıldırım da geçer. Ağızlarda sivri uçlu ağaca verilen şimşek adının şivşek'ten çıktığı açıktır. 'Sivri' olarak kullanılan şivşek de *şüvşek < *şüvüşek < *süvüşek'ten gelir* (Eren, 1999b, 386b-387a-b) der.

Fatma Özkan sözcüğün *etimolojisini "yaşımsak > yışımsak> ışımsak > ışımsak > şımsak > şımşak > şimşek şeklinde şematize etmek mümkündür"* (2007, s. 1352) şeklinde açıklar.

Tuncer Gülensoy, *"Eski Anadolu Türkçesindeki süğşek sözcüğünün Tarama Sözlüğü'nde yanlış okuma sonucu ortaya çıktığını söyler ve süğşek kelimesinin kökenini Anadolu Ağızlarındaki süğül- 'yıldız kaymak' fiiline götürür ve bu fiilin kökenini de -l- ekini çatı kabul edip süğ- 'kaymak, akmak'"* (2007, s. 845) olarak açıklar.

Çiğdem Topçu ise daha önceki araştırmacıların ifade ettiği *Tarama Sözlüğü*'nde *Melhame* adlı eserden tanıklanarak verilen sünşek sözcüğünün yanlış verildiği/okunduğu konusuyla ilgili *"Bugün anlam genişlemesi yaşamış şekliyle kullanılan ancak temelde "uzamak, uzanmak" anlamıyla ilişkili sün- fiili düşünülebilir. sünük (kemik), sünüş (savaş, muharebe), sünüş- (savaşmak) gibi türemiş kelimelerde ortaya çıktığı görülmüştür. Nitekim bu kelimelerin kökünün *sün- olduğu görüşü çeşitli dilciler tarafından dile getirilmiştir. Ancak bizce kök *sü-n- (sün-gü, sün-üg+ü-> süngü->sünü-, sünüş-, sünüş) şeklinde olabilir. Müstakil bir sün- fiili ise, daha sonraları Harezm Türkçesinde kullanılmaya başlanmış ve günümüze kadar da kullanılagelmiştir. Bu fiille ilgili olarak Eski Türkçe dönemine ait söz varlığı incelendiğinde sünş- şeklinde bir morfemin müstakil olarak değil de sünü (mızrak, zıpkın), "Nitekim Kıpçak Türkçesinin söz varlığını yansıtan El-İdrak Haşiyesi (1989, s. 44)'nde karşılaştığımız "sünüşek: süner, uzar; yani (şimşek) (sünmek- uzamak) aslından" maddesi de bu fikrimizi desteklemektedir. Buna göre, şimşek kelimesinin tarihî bakımdan geçirdiği fonetik seyir şu şekilde olabilir: *süngüş+e-k > süngüşek > sünüşek > sünşek > sünşek > sümşek > simşek > şimşek* (2012, s. 6).

Paşa Yavuzarslan çalışmasının sonuç kısmında şimşek sözcüğünün etimolojisine dair kendi fikrini *"şimşek sözcüğünün etymonu, "ḥarbe" sözcüğünün metaforik kullanımından yola çıkılarak 'kısa mızrak, mızrak' anlamına gelecek Eski Türkçe ve Orta Türkçe sünüş 'kısa mızrak' sözcüğüne bağlanmalıdır. Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemi metinlerinde geçen sünüş 'kısa mızrak, savaş' anlamındaki bu sözcükten küçültme eki +Ak ekiyle türetilen sünüşek sözcüğü Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde metaforik olarak bulutların çarpışması sonucu ortaya çıkan mızrak şeklindeki doğa olayını adlandırmada kullanılmıştır. sünüş 'kısa mızrak' sözcüğüne dayanan şimşek'in fiil kökü, *sün- 'mızrakla savaşmak' hipotetik fiiline kadar gitmektedir. İlkin Karahanlı Türkçesi Kur'an tercümesinde görülen sun- ~ sün- 'uzatmak, uzamak' fiilinin ise sün- 'mızrakla savaşmak' fiiliyle herhangi bir anlam ve sessel bağlantısı bulunmamaktadır. sun- 'uzatmak, uzamak' fiili, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sun- ve sün- biçiminde doublet olarak bugüne kadar kullanılagelmiştir."* (2013, s. 162) şeklinde açıklar.

Metinde "şimşek" sözcüğünün, ağızların (konuşma dili) ve lehçelerin etkisiyle geçen varyantları şu şekildedir:

- *şünüşek* 20a/6 *(maşrıḳ ṭarafından şünüşek belürse yaġmur çoḳ ekin eyü ola).*
- *şünşek* 20a/5 *(ṭoḳuzuncı faṣıl şünşek oynamaḳ ḥükmin beyān ėder).*
- *şüşek* 66b/5 *(ṭoḳuzıncı faṣıl şüşek hükmin bildürür).*
- *şivşek* 46b/9 *(ṭoḳuzuncı faṣıl şüşek belürse ḥükmin beyān ėder eger bu ayda şivşek belürse ılḳı ve ḳoyun ḳırıla…)* Türkiye Türkçesinde ağızlarda *şivşek* şeklindeki kullanım hakkında Yavuzarslan, *"şivşek 'sivri' örneği ise sünüş+ek 'kısa mızrak' sözcüğünden ses değişmesi sonucu ortaya çıkmış yan biçimdir. sünüş+ek > şünşek (/s/ > /ş/ assimilation) > şinşek > şivşek (/ŋ/ > /ğ/ > /v/) biçiminde bir gelişme izlemiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında özellikle Batı Karadeniz ile Doğu Karadeniz ağızlarında ŋ>ğ >v ses değişmesi örnekleri oldukça çoktur* (Yavuzarslan, 2013, s. 157) der. Sözcükte görülen ses değişimlerini Eren şu cümlelerle açıklar: "Sözcükteki */ŋ/ > /v/* değişmesini "*ŋ > v değişmesi: övüne < önüne ~ önce (1-284), düvürlüe < dünürlüğe (14-1), ovlerinde < öŋlerinde (29-31)"* (Eren, 1997, s. 40).

Sonuç

Ses olaylarının en önemli nedeni anlatılmak istenileni en az enerji ve çabayla anlatma isteğidir. Yani insan mümkün olduğunda az gayret sarf ederek, ses organlarının mümkün olduğunda az oynatarak daha çok sözcük söylemek ister. Bunu yaparken de iletişimi doğru sağlamak adına anlaşılmak ister. Bu durumda da dilde bir bozulma, değişme meydana gelir. Zamanla da bu durum toplumsal uzlaşı sonucu konuşma dilinden yazı diline geçer. İncelenen eserde genel ses değişmelerinin yanında konuşma dilinin yazı diline etkisini gösteren örnekler verilmiştir. Bu örneklerin bazıları Oğuz Türkçesi metinlerinde genel geçer değişmelerken bazıları da bölgenin ağız özelliği olarak yazıya yansımıştır.

- Aşağıdaki örneklerde metinde bazı alıntı sözcüklerin Arap kökenli Türk alfabesi ile Türkçe imlaya uydurulmaya çalışılması ve söyleyiş özelliği gibi nedenlerden dolayı bazı değişiklikler olmuştur:

  dövletlü 54b/4, *ferḥaneke* 129b/9 *(ferāḥnāk), ġalle* 89a/4, *ḥaṣtalıḳlar* 89b/7, *ḫāṭırlar* 95b/4, *ḫayvān* 133a/1, *ḥüzen* 3a/1, *ḳuvatlana* 85b/9, *maʿişet* 89b/7, *müşkül* 28b/5, *nefrit* 38b/5, *sünet* 26b/9, *ʿulāfeyiçün* 143b/8.

Ayrıca bazı kelimelerde Türkçenin diğer lehçelerinden etkilenmeler görülmektedir.

- Metinde "*şimşek*" sözcüğünün, ağızların (konuşma dili) ve lehçelerin etkisiyle kelimesinin birkaç değişik yazımı göze çarpar:

  şüŋüşek 20a/6, *şüŋşek* 20a/5, *şüşek* 66b/5, *şivşek* 46b/9.

- Kazak ve Başkurt Türkçelerinde "ع" harfi yerine "غ" harfinin kullanılması özelliği metinde de bir kelimede birkaç yerde görülmektedir:

  ġaziz 122a/7 (*ʿaziz*).

- Alıntı sözcüklerdeki ünlü türemesi dikkat çekicidir.

  ġarab 88b/8, *ḳudüs* 29a/3, *mıṣır* 12a/8, *nefīret* 97a/7, *vafitiz* 27a/7.

- Metinde bazı alıntı sözcüklerde de söyleyiş/ağız özelliği olarak ünlü düşmesi görülmektedir.

  daḫra 10a/6.

Kaynakça

Boz, E. (2002). Türkçe Asıllı Kelimelerde Son Ses Ç, K, P, T Ünsüzlerinin Ötümlüleşme veya Ötümsüz Kalma Sorunu. *Türk Dili*, 605, 447-455. Ankara: TDK Yayınları.

Boyraz, Ş. (2006). *Fal Kitabı Melhameler ve Türk Halk Kültürü*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Boz, E. (2019). *Türkiye Türkçesi I Ses Bilgisi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Buran, A. (2002). Konuşma Dili Yazı Dili İlişkileri ve Derleme Faaliyetleri. *Türkbilig,* (4), 97-104.

Demir, N. (2019). *Türkçe Ses ve Biçim Bilgisi*. Ankara: Altınordu Yayınları.

Demir, R. (1999). Melhameler ve Bir On yedinci Yüzyıl Osmanlı Âlim ve Edibi Cevri Çelebi'nin Melhamesi. İstanbul: *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 8, 431.

Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Dursunoğlu, H. (2010). Türkiye Türkçesinde Konuşma Dili ile Yazı Dili Arasındaki İlişki. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, *12*(30), 1-21.

Eren, H. (1999). Şimşek. *Türk Dili 1999/574*, Ankara: TDK, 835-843.

Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.

Ergin, M. (2007). *Türk Dil Bilgisi.* İstanbul: Bayrak Yayınları.

Ersoy, H. Y. (2014). Başkurt Türkleri ve Dilleri. *TDD/ Jof EL, 3*(4-5).

Gülensoy, T. (1998). *Türkçe El Kitabı*. Kayseri: Kıvılcım Yayınları.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesinde Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü.* Ankara: TDK Yayınları.

Hengirmen, M. (2007). *Türkçe Dilbilgisi.* Ankara: Engin Yayınevi.

Kara, N. (2013). *Pervâne Bin Abdullah'ın Kitâb-ı Melhame'si Üzerinde Tarihî Dil Bilgisi Çalışması.* Doktora Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniv.

Karaağaç, G. (2000). Yine "Şimşek-1". *Türk Dili* 2000/577, Ankara: TDK, 43-50.

Kılıç, M. A. (2003). Türkiye Türkçesi'ndeki Ünlülerin Sesbilgisel Özellikleri. *Studies Turkish Linguistics.* İstanbul: Boğaziçi University Press.

Korkmaz, Z. (2019). *Gramer Terimleri Sözlüğü.* Ankara: TDK Yayınları.

Korkmaz, Z. (2005). Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara: TDK Yayınları, 205-216.

Korkmaz, Z. (2005). Eski Türk Yazı Dilinden Yeni Yazı Dillerine Geçiş Devri ve Özellikleri. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara: TDK Yayınları, 296-303.

Özkan, F. (2007). Türkçede Kelime Başı y- Meselesi ve Şimşek Kelimesi Üzerine Bir Etimoloji Denemesi. *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (2000) I–II,* Ankara: TDK Yayınları, 1345-1354.

Özkan, M. (1995). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Özkan, M. (2009). *Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Parlatır, İ. (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.

Steingass, F. J. (2005). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Tekin, T. (1997). *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı.* Ankara: Simurg Yayınları.

Türkçe Sözlük (2011). Ankara: TDK Yayınları.

Yavuzarslan, P. (2013). Tarihî Türk Dili Metinlerinde şimşek (< süğşek? ~sünşek < sünüşek) Kelimesinin Varyantları ve Etimolojisi, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi 20*(2), 135-170.

Yılmaz, E. (1991). Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü. *Türk Dilleri Araştırmaları*. 151-165.

Yeni Tarama Sözlüğü (1983). Ankara: TDK Yayınları.